

Rasprava o vremenu kada je Božanski Spasitelj slavio svoju „Zadnju vazmenu večeru“.

Dr. Ivo Kraljević.

Predgovor.

Ništa tako opširno ne pripovijedaju sveti Evangjeliste iz života Božanskog Spasitelja, kao što upravo Njegove zadnje časove i Njegovu gorku muku i smrt, što ju je htjeo za naš spas da pretrpi; ali je ujedno i svakome, koji se iole bavi sa proučavanjem Sv. Pisma poznato i to, da baš u ničem ne izgledje i tako prividno protuslovlje u pripovijedanju svetih Evangjelisti, a naročito izmedju „sinoptika“ i četvrtog sv. Evangjelja, kao što baš u tom pitanju, kada je Božanski Spasitelj slavio svoju „Zadnju vazmenu večeru“ i prema tome, kada je na križu za naš spas žrtvovao se. Velimo, da je to samo prividno protuslovlje, jer o pravome kakvome protuslovlju izmedju svetih Evangjellista ni govora ne može biti. Zadaća je dakle biblicista i tumača sv. Pisma, da i takovo prividno protuslovlje, po strogima pravilima hermeneutike i inih znanstvenih pomagala, a naročito jezikoslovlja i povjesti, uklone.

Glavni momenat te rasprave o vremenu, kada je Božanski Spasitelj slavio „Zadnju vazmenu večeru“, sastoji se u pitanju, da li je Isus slavio zakonitu, mozajičkim zakonom propisanu vazmenu večeru i je li to bilo baš 14. Nisana, tako da je 15. Nisana, na sam najsvečaniji dan vazma, kao Jaganjče Božje, za nas na križu umro.

Po pripovijedanju sinoptika jasno je, da je Božanski Spasitelj slavio zadnju svoju vazmenu večeru na večer izmedju 14. Nisana (u Četvrtak) i 15. Nisana (Petak); dakle baš u vrijeme, kad su Židovi po mozajičkom zakonu i morali da slave vazmenu večeru, kao što se to čita u knjizi Levit. XXIII. 5. i ss.: „Mense

primo, quarta decima die mensis ad vesperam Phase Domini est, et quinta decima die mensis hujus solemnitatis Azymorum Domini est. Septem diebus azyma comedetis. Dies primus erit vobis celeberrimus sanctusque: omne opus servile non facietis in eo"; a jasno je i to, da je u Petak (*παρασκευή*) dakle 15. Nisana kao na prvi i najsvečaniji dan te vazmene nedelje u tri sata po podne na križu izdahnuo i prije zapada sunca pokopan bio, a noću između subote i nedelje slavno iz groba uskrsnuo. Ali po pripovijedanju četvrtog Evangjeliste izgledje kano da bi Božanski Spasitelj već noću između 13. i 14. Nisana sa svojim učenicima bio slavio zadnju vazmenu večeru, a 15. Nisan, dakle taj prvi i najsvečaniji dan vazmenog tjedna da nije bio Petak, nego Subota, tako da bi Božanski Spasitelj već 14. Nisana bio umro i pokopan. Na taj način gotovo bi bilo protuslovlje između sinoptika i četvrtog evanđeliste; pa i zbilja protivnici nadahnuća svetih pisaca klicali su od veselja, kad su na to prividno protuslovlje naišli. Čujmo, kako David Fridrich Strauss u svom djelu „Das Leben Jesu“ Bd. II. s. 410. kaže: „Ausser dem, was sich gegen jeden einzelnen der Versuche, die Angaben der Evangelisten über die Zeit des letzten Mahles Jesu glücklich zu vereinigen, sagen lässt, entscheidet ein Umstand, welchen erst die neueste Kritik gehörig hervorgehoben hat. Es verhält sich nämlich mit diesem Widerstreite nicht so, dass unter grösstentheils harmonisierenden Stellen nur etwa eine Äusserung von scheinbar entgegengesetzten Sinne vorkäme, wobei wir denn sagen könnten, der Verfasser habe sich hier eines ungenauen Ausdruckes bedient, der aus den übrigen Stellen zu erklären sei; sondern alle Zeitbestimmungen der Synoptiker sind von der Art, dass nach ihnen Jesus das wahre Passah noch mitgefeiert haben müsste, alle johanneischen dagegen so, dass er es nicht mitgefeiert haben kann. Da sich auf diese Weise zwei unter sich differirende Gesamtheiten evangelischer Stellen gegenüber stehen, die auf zwei verschiedene Grundansichten der Referenten über die Sache hinweisen, so kann es, wie Sieffert sehr wahr bemerkt, nicht mehr als wissenschaftliche Auslegung, sondern nur als wissenschaftliche Willkür und Eigensinn betrachtet werden, wenn man auf Nichtanerkennung der Differenz zwischen den synoptischen Evangelien und dem vierten bestehen will“. Isto tako i Scholten u svom djelu „Das Evangelium nach Johannes“. Kritisch-historische

Untersuchung. Aus dem holländischen übers. v. H. Lang, Berlin, 1867. s. 283. misli, kad veli: Dieser durch keine harmonistischen Kunstgriffe wegzuräumende Unterschied zwischen dem vierten Evangelisten und den Synoptikern muss als bestehend anerkannt werden, so dass mithin nur die Frage sein kann, auf welcher Seite die historische Wahrscheinlichkeit ist“.

Naša će dakle zadaća biti, da pokažemo, da u pripovijedanju svetih Evangjelisti nema nikakova nesklada i da je to protuslovlje izmedju sinoptika i četvrtog evangjelliste samo prividno.

Razne hypothese.

Raznim putem udarilo se i na katoličkoj strani i na strani pozitivnih protestanata, da se riješi taj prividni nesklad i to prividno protuslovlje izmedju sinoptika i sv. Ivana. Svi se ti putevi dadu svesti na ove hypothese:

Prva hypothesis, po kojoj bi doduše Božanski Spasitelj bio slavio zadnju vazmenu večeru 14. Nisana, kao što je i propisivao mozajički zakon, ali Židovi da su svoju vazmenu slavu te godine bili prenijeli na drugi dan, tako da bi Božanski Spasitelj bio umro i žrtvovao se na križu u isto vrijeme, kada su ovi vazmenu janjad klali. (Hypothesis translationis).

Druga je hypothesis, po kojoj bi imalo pripovijedanje sv. Ivana služiti kao temelj, koje kao da bi imalo nedvojbeno predpostavljati, kano da je Božanski Spasitelj sa svojim učenicima već dan prije, dakle ne 14. već 13. Nisana, slavio svoju zadnju večeru, a pripovijedanje sinoptika imalo bi se prema tome tako tumačiti, kano da je Isus u ono vrijeme, kada su Židovi svoje vazmene jaganjce klali, dakle na 14. Nisana, na križu za naš se spas žrtvovao. (Hypothesis anticipationis).

Treća hypothesis misli, da bi se najlaglje u sklad dovelo pripovijedanje sinoptika sa četvrtim Evangjeljem na taj način, ako bi se uzelo, da su u ono vrijeme u Jerusolimu dvaput znali slaviti, odnosno dva dana slavili vazmenu slavu; prvo zbog velikog broja naroda, koji se odasvud zgrnuo tih dana onamo, a drugo jer da su možda Galilejci te godine mjesec Nisan za jedan dan ranije počeli da računaju, nego li Judejci, pa tako da su oni i dan prije vazmenu slavu počeli, a Božanski Spasitelj da je s njima držao pa tako s njima i

slavio vazam; to da bi odgovaralo pripovijedanju sinoptika; a Židovi da su po svome računu slavili za jedan dan kasnije 14. Nisan i vazmenu slavu, što bi odgovaralo pripovijedanju sv. Ivana. (Hypothesis binationis, — Doppelfeier-hypothese).

Četvrti put, kojim i mi kanimo udariti, jest taj, da imajući pred očima i ugled sv. Pisma i sigurnost hermeneutičkih pravila pokažemo, da se taj prividni nesklad i to prividno protuslovlje dade ukloniti i tako, da se ni ne mora u kakovu protimbu postavljati četvrti Evangjelista sa sinopticima, po kojoj da se ne bi moglo zaključiti, da je Božanski Spasitelj sa učenicima svojim u isto vrijeme kad i Židovi, dakle na večer između 14. i 15. Nisana, kad je bilo i propisano, slavio zadnju vazmenu večeru.

Glavniji noviji pisci i njihova djela, u kojima je govora o tom pitanju jesu:

Langen: „Die letzten Lebenstage Jesu“. Ein biblisch-historischer Versuch. Freiburg im Breisgau, 1864.

Scholten: „Das Evangelium nach Johannes“. Kritisch-historische Untersuchung. Aus dem holländischen übersetzt von H. Lang. Berlin, 1867.

Danko: „Historia revelationis divinae N. T.“ Vindobonae, 1867.

Grimm: „Die Einheit der vier Evangelien“. Regensburg, 1868.

Haneberg: „Die religiösen Alterthümer der Bibel“. Zweite, grösstentheils umgearbeitete Auflage „des Handbuchs der biblischen Alterthumskunde“. München, 1869.

Blsping: „Erklärung des Evangeliums nach Johannes“. 2. Aufl. Münster, 1869.

Roth: „Die Zeit des letzten Abendmahles“. Ein Beitrag zur Evangelien-Harmonie. Freiburg im Breisgau, 1874.

Cornely: „Historica et critica introductio in U. T. libros sacros“. Vol. III. Parisiis, 1886.

Knabenbauer S. J.: Evangelium secundum S. Matthaeum, pars altera cap. 14—28 complectens. Cursus Scripturae Sacrae: Commentarius in quatuor S. Evangelia. Parisiis, 1893.

Schegg: „Biblische Archäologie“. Zweiter Theil, Freiburg im Breisgau, 1888.

Père Didon: „Jésus Christ“. Paris, 1892.

Dr. Joh. Belser : „Einleitung in das Neue Testament“. Freiburg im Breisgau, 1905.

Od hrvatskih bogoslova, u koliko je nama znano, bavili su se tim pitanjem neizravno :

Dr. Ivan Marković u djelu svom : „O Evhkaristiji s osobitim obzirom na Epiklezu“. Zagreb, 1894. II. izd., str. 35.

Vicko Palunko u „Balkanu“ (III. god. III. svezak) pod naslovom : Bratski razgovor VI. O Euharističnom hljebu.

Matija Pavić u „Glasniku“ Biskupija Bosanske i Srijemske od god. 1893. u raspravi pod naslovom : „Blagdan Uskrsa“.

Dr. A. Vincetić u istom „Glasniku“ od god. 1897. u raspravi pod naslovom : „Zadnja Isusova Pascha“.

Kao usput samo napominjemo, da dr. Ivan Marković, Palunko i Vincetić brane hypothesu „translationis“, a Pavić onu „binationis“.

I presv. gosp. nadbiskup Stadler drži se u svom „Tumačenju“ Mat. 26. 1. hypotheze „translationis“ (Str. 658.).

§ 1.

Pojam riječi: **ΠΑΣΧΑ** Pascha, vazam.

Vazmeno janje jest najizrazitiji typ Božanskog Spasitelja u čitavom St. Zavjetu. Zato i veli sv. Pavao u I. Cor. V. 7. *καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός*. Etenim pascha nostrum immolatus est Christus; a sv. Ivan (XIX. 36) primjećuje obzirom na to, da se zato ni nisu Isusu na križu kosti prelomile, da se ispuni što je Zakon o vazmenom janjetu propisao : „Non confringetur ullum os ipsius“ (Exod. XII. 46.). Sv. Ivan u svojoj Apokalypsi često zamijenjuje naziv janjeta sa imenom Isusovim; a sv. Ivan Krstitelj eno prstom na Njega, kao na Jaganjče Božje, koje odnlma grijeh svijeta, pokazuje (Iv. I. 29.). Da se ne bi dakle taj najizrazitiji typ satarisao, zapovijedao je Mojsijin zakon, da Židovi svake godine slave vazmenu slavu.

Što sve znači taj izraz **ΠΑΣΧΑ** *πάσχα* u sv. Pismu?

Znači 1. prolazak onoga Angjela osvetnika, koji je pomorio prvijence Egipatske, a mirno prošao kraj prvijenaca Židovskih. Kaldejski i hebrejski korjen ove riječi **ΠΑΣΧΑ** znači doslovno *διαβαίνειν* = transgredi odnosno : *ὑπερβαίνειν* = praetergredi, dakle

proći i obići. Zato sv. Gregorij Nazijanzenki zove u jednom svom govoru (orat. 43.) vazmenu svečanost *διάβασις* i *εορτήν διαβατήριον* u poslanici Halidiju. Grci, a naročito Lacedomonci imali su svoja *τὰ διαβατήρια* naziv za žrtvu za sretno putovanje. Taj izraz rabi i Xenophonu i Thukydidu. I Plutarh veli eno, da je Lucullus prije nego što će preći Eufrat: *ἔδουσε τῇ Εὐφράτῃ ταύρον διαβατήρια*.

Bilo je grčkih sv. Otaca, koji su mislili, da grčki izraz *πάσχα ἀπὸ τοῦ πάσχειν* dolazi. Tako sv. Irenej (libr. IV. cap. 23.) veli: „Diem passionis non ignoravit Moyses, sed figuratim pronuntiat, eum Pascha nominans“. — „Passus est Dominus adimplens Pascha“.

2. Pascha znači i janje, što su ga po propisu mozajičkog zakona Židovi imali da žrtvuju (Exod. XII. 21.), tako da *θύειν τὸ πάσχα* = immolare agnum paschalem = *פסחין תרופ* žrtvovati vazmeno janje znači.

3. Uvelo se ubrzo, da pascha znači i samu vazmenu svetkovinu (Exod. XII. 14, 15. i 19.).

4. Tim imenom označuje se i beskvasni hljeb, što su ga Židovi tih dana vazmene slave upotrebljavali (Luc. XXII. 1.).

5. Tako se zvala i sama vazmena večera (Exod. XII. 43.—45. i 47.).

6. Zvalo se tim imenom i bdenje i sedam svečanih dana vazmenog tjedna (Num. IX. 2. i XXXIII. 3.).

7. Rablo im taj izraz i za sve obrede u oči vazmene slave i za vrijeme vazmenog tjedna samog, tako da pripraviti vazam značilo bi i naći mjesto zgodno za vazmenu slavu i žrtveno janje naći, zaklati ga, kvasac odstraniti, beskvasne hljebove pripraviti itd.

Svemu tome moramo još primijetiti, da se taj izraz u značenju pod točkom 3-ćom, dakle u smislu svetkovine vazmene, u dvostrukom značenju, užjem i širem, rabi pa u prvom značenju označuje svetkovinu, u koliko se slavi žrtvovanjem vazmenog jaganjca *פסחין תרופ* *ποιεῖν τὸ πάσχα* i gozbom vazmenog jaganjca, za razliku od svetkovine beskvasnih hljebova *תוצאת* *τὰ ἄζυμα*, *ἡ εορτὴ τῶν ἄζυμων*. U tom smislu nalazi se taj izraz u Lev. XXIII. 5. i s. Prema tome je i jasno zašto sv. Marko (XIV. 1.) veli: *Ἦν δὲ τὸ πάσχα καὶ τὰ ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας*. Suglasno s tim čita se i kod Josipa Flavija (Ant. III. 10, 5.): *Πέμπτη δὲ καὶ δεκάτῃ διαδέχεται τὴν τοῦ*

πάσχα ἢ τῶν ἀζύμων ἑορτή. Sa tom dakle vazmenom svetkovinom u užjem smislu, koja je još 14. Nisana počela gledom na klanje i žrtvovanje vazmenog janjeta, a gledom na blagovanje i vazmene večere te slave same već se 15. Nisan računao, neposredno se spajala svetkovina beskvasnih hljebova, koja je trajala sedam dana, od 15. Nisana naime, koji je već sa zapadom sunca dana 14. Nisana otpočimao. Tako su i Grci računali astronomski dan *νυχθήμερον* od zapada sunca do drugog zapada, a ne kao Rimljani i mi što računamo od ponoći do ponoći.

U širjem smislu znači svetkovina vazmena cijeli tjedan svečanl, koji je trajao od 15. do 21. Nisana. U tom smislu znači izraz *πάσχα*, ili *ἡ ἑορτή τοῦ πάσχα* isto što i *ἡ ἑορτή τῶν ἀζύμων*. Tako n. pr. kod sv. Luke (XXII. 1.) čitamo: *ἤγγιζεν δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων ἢ λεγομένη πάσχα*. Jednako se tako spominje i kod Jos. Flavija (de bello Jud. II. 1. 3. i Act. Ap. XII. 3.).

§ 2.

Kako nam sveta Evangjelja označuju vrijeme zadnje večere.

Poradi veće jasnoće mislimo, da nam je navesti najprije doslovno pripovijedanje sinoptika, a zatim ćemo vidjeti, kako to spominje sv. Ivan i označiti, koja su to mjesta kod njega, što onaj taj čvor sačinjavaju.

a) Pripovijedanje sinoptika.

Sv. Evangjelist Matej (XXVI. 17.) ovako pripovijeda: *Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ λέγοντες· Ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα; Sv. Marko (XIV. 12.) veli: *Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθνον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· Ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἐτοιμάσωμεν ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;**

Sv. Luka (XXII. 7.) kaže: *Ἦλθεν δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων ἐν ἧ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.*

Prema mozajjičkom Zakonu (Exod. XII. 5. i ss.) trebalo je da vazmeno janje, koje je imalo da bude čisto, bez ljage, muško i godišnjak, kolju pred večer 14. Nisana. Deut. XVI. 6. kaže: „Immolabis Phase vespere ad solis occasum“ כִּבְרָב כִּבְרָב בְּעֶשְׂרִים וְשֵׁשׁ. Na drugom se mjestu s Pentatenu spominje, da se janjci kolju „inter duas vespere“ בֵּין הָעֶרְבִים (Exod. XII. 6.;

Lev. XXIII. 5.; Num. IX. 3.). Pod tim se razumijeva vrijeme, kada sunce na polovici izmedju podneva i svoga zapada stoji, te se sve više i više primiče kraju. S tim se slaže i ono, što Jos. Flavij (de bello Jud. VI. 9, 3.) spominje, da su Židovi obično žrtvovali vazmenu janjad izmedju devetog i jedanaestog sata t. j. izmedju tri i pet po podne.

Što se tiče zabrane kvasa, to pripisuje Mojsijin Zakon u Exod. XII. 15. ovima riječima: „Septem diebus azyma comeditis; in die primo non erit fermentatum in domibus vestris: quicumque comederit fermentatum, peribit anima illa de Israel“. — Pošto je to tako strogo zapovijedao Zakon, zato je nastao običaj, da su najvećom pomnjom noćju izmedju 13. i 14. Nisana pretražili svu kuću, a u podne 14. Nisana spalili bi sav kvasac, tako da barem od pet sati po podne nitko više ni ne okusi kvasnog jela (Mišna, Pasachim cap. I.). Zato se je događalo, da su neki već i 14. Nisan počeli računati kao svetkovinu beskvasnih hljebova, koja bi po tom onda osam dana trajala. To svjedoči Jos. Flavij (Ant. II. 15, 1.). Zato je i razumljivo, zašto sv. Matej i sv. Marko na spomenutim mjestima označuju 14. Nisan, kada su vazmene janjce klali, *ἡ πρώτη τῶν ἀζύμων* t. j. prvim danom beskvasnih hljebova.

b) Pripovijedanje sv. Ivana.

Već smo natuknuli, da po pripovijedanju sv. Ivana izgledje, kano da bi bio Božanski Spasitelj već dan prije 14. Nisana slavio sa učenicima zadnju vazmenu večeru. Sv. Ivan veli: *Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα, ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίου τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς.* (XIII. 1.). Na drugom mjestu veli: *Ἀγούσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. Ἦν δὲ πρῶτα καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγουσιν τὸ πάσχα, πο ἕμ bi izgledalo, kano da na dan smrti Božanskog Spasitelja Židovi istom kane da jedu vazmeno janje (XVIII. 28.). Na trećem mjestu kaže: *Ἦν δὲ παρασκευὴ τοῦ Πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη. Καὶ λέγει τοῖς Ἰουδαίοις: Ἴδε ὁ βασιλεὺς ἡμῶν.* (Erat autem parasceve paschae, hora quasi sexta, et dicit Judaeis: Ecce rex vester). — Kao da bi ta *παρασκευὴ τοῦ πάσχα* imala značenje dan u oči ili dan priprave za vazmenu svetkovinu, a to da nije 15. nego 14. Nisan, te bi tako*

odsudjen bio 14. Nisana, a vazmenu večeru slavio već 13. Nisana (XIX. 14.).

Napokon na četvrtom mjestu, koje sačinjava čvor čitavog spora, spominje: *Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν, ἵνα μὴ μείνη ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου) ἠρώτησαν τὸν Πειλᾶτον, ἵνα καταγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη καὶ ἀρθῶσιν* (XIX. 31.). Što bi se moglo takodjer tako tumačiti, kao da bi bio Božanski Spasitelj na križu umro i s križa snimit isti onaj dan, kad Židovi istom kane vazam da blaguju.

§ 3.

Razna mnijenja i hypothese.

U ovom dijelu rasprave kanimo najprije prorešetati razna mnijenja i one tri prve hypothese, te im pronaći zametak i put, kojim su udarile i branitelje njihove.

a) Hypothesa o prenašanju svetkovine (Hypothesis translationis).

Zametak toj hypothesi nalazi se u samom na oko protivnom pripovijedanju sv. Mateja (XXVI. 17.), sv. Marka (XIV. 12.) sv. Luke (XII. 7.) i sv. Ivana (XVIII. 28.), po čemu da izgledje, da Židovi nisu istoga dana, kad i Božanski Spasitelj, slavili vazmenu večeru, nego istom da se skanjivaju onda da ju slave, kad je već Isus od Pilata sudjen i odsudjen bio, propet i u grob položen bio.

Prvi trag toj hypothesi kao da se nalazi kod Eusebija i sv. Ivana Zlatoustog baš obzirom na to prividno protuslovlje izmedju sinoptika i četvrtog sv. Evangjeliste. Eusebij (Corder. Catena in S. Luc. pag. 545) vell: „Judeos autem a veritate aberrasse dico; ex quo enim veritati insidiati sunt, verbum veritatis a se expulserunt, ut clare Evangelium testatur. Nam Dominum refert prima die azymorum pascha comedisse, quae erat 14. lunae, quando praeceptum erat immolare pascha; Judeos autem reprehendit, quod non primo die azymorum, quo, ut Lucas ait, oportebat immolari pascha, sed die sequenti, quae erat secunda dies azymorum et 15. lunae, qua Salvatore nostro a Pilato judicato non introierunt praetorium“. — A Sv. Ivan Zlatousti (in Matth. hom. 84.) kaže: „Quid ergo dicendum est? Ipsos altera die comedisse et ob necis hujus cupiditatem Legem vi-

olasse. Neque enim Christus legem paschatis transgressus est, sed illi, nihil non ausi multasque leges violantes, maluerunt pascha trans ferre, ut suam implerent sanguinis sitim“. — (Cornely III. str. 272 i sl. n. 10.).

Tim su mnijenjem udarila ta dva crkvena pisca i oca temelj prvoj hypothesi, čiji su pristaše kasnije dublje razloge počeli da traže. Rupertus Abbas Tuitiensis (Deutz † 1135) in Matth. X. 13. misli, da je našao razlog prenašanju svetkovine u onoj staroj talmudičkoj predaji, po kojoj vazam nije smjeo pasti u ponedjeljak, srijedu i petak (172). On veli: „Inter traditiones plurimas, quas seniores Judaeorum superstruxerant traditionibus Dei, illud quoque statuerunt, ut si diem ante sabbatum, quam sextam feriam dicimus, contingeret esse 15. mensis, non celebraretur sollemnitas, sed differretur in diem sequentem sabbati, difficile et incommodum esse dicentes duo sabbata continuare, i. e. duobus diebus vacare ab omni opere“. — Uz njega su prionuli da brane tu hypothesu Salmeron, Maldonat, a u novije vrijeme Allioli, Grimm, Haneberg, Danko, Cornely i drugi. Osobito su Grimm i Haneberg nastojali, da jakim razlozima potkrijepe to mnijenje. Grimmu (l. c. s. 757.) dobro dolazi ona izjava sv. Marka (XIV. 12.) gdje se veli: *ὅτι τὸ πάσχα ἔθνον* — kada je bio običaj, da se vazmeno janje kolje — i ono mjesto kod sv. Luke (XXII. 7.): *ἐν ἧ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα* — kada su trebali, da kolju vazmeno janje, — pa misli, da ti sami izrazi svetih Evangelista dosta jasno kažu, da su Židovi dođuše običavali i trebali da taj dan (14. Nisana) kolju vazmeno janje, ali da nisu ga klali ni žrtvovali, nego to klanje prema izjavi sv. Ivana na drugi dan prenijeli, dok ne svrše sa Isusom. Tako te riječi tumači i Cornely (l. c. s. 272.). Ali otkale onda Božanskom Spasitelju i Njegovim učenicima vazmeno janje već dan prije? I na to znadu zastupnici te hypothesi odgovor dati. Haneberg kod Allioli (str. 204) veli: „Der Opfer-Ritus des Osterlammes war ganz der eines Friedopfers. Jeden Tag nach dem Tamid oder täglicher Opfer konnte man in beliebiger Anzahl freiwillige Friedopfer bringen, die zu Hause gegessen werden durften. Petrus und Johannes, welche das Osterlamm besorgen mussten, hatten also im Tempel nichts zu befürchten“.

I ono mjesto kod sv. Ivana (XIX. 14.) *παρασκευῆ τοῦ πάσχα* tumači Haneberg (l. c. s. 647) sebi u prilog, kad veli: „Es kann gar keinem Zweifel unterliegen, dass *παρασκευῆ τοῦ*

πάσχα (Joh. XIX. 14) den Vorabend des Paschafestes bezeichnet, ohne Rücksicht darauf, welcher Wochentag das war. Dieser Vorabend war zufällig ein Freitag, wie wir aus dem Zusammenhang wissen“. — Grimm tumači polovično taj *παρασκευὴ τοῦ πάσχα* pa veli da je to: „Freitag vor dem Paschafeste“ (l. c. 762.).

Prema tima dakle zastupnicima te prve hipoteze Židovi još nisu onoga dana, kada je Božanski Spasitelj osuđen bio, blagovali vazmeno janje, nego se žure, da još u dan priprave za svetkovinu svrše sa Isusom, pa da mirno blaguju i slave vazam sutra. U obrani tog svoga mnijenja Grimm se toliko zanijeo, da je u svom djelu (l. c. str. 783.) napisao ove riječi: „Ich stelle mir leichter vor, wie ein christliches Volk sammt seinen Priestern um einer Hinrichtung willen vom sonntäglichen Gottesdienste wegbleibt, als das die Juden mit Priestern und Hohenpriestern am Hauptfeste des ganzen Jahres, statt im Tempel das feierlichste aller Morgenopfer darzubringen, sich Zeit genommen hätten, mittlerweile, gerade um die dritte Stunde, vor dem Pratorium des Heiden den Tod eines gehassten Feindes zu betreiben.“ —

b) Hypothesa o unaprijed slavljenoj vazmenoj slavi (Hypothesis anticipationis).

I tu ćemo joj najprije pokazati zametak i osnovu u pripovijedanju evangeoskom, zatim ćemo reći, kojim su putem bili udarili njezini branitelji, koji su ti, i koja su im dokazala.

Kako oni u pripovijedanju sinoptika ne nalaze nikakove podloge svojemu mnijenju, to se pozivlju samo na četvrtog sv. Evangelistu, pa na njegovo pripovijedanje natežu ono. Podlogu svoju osnivaju na onom mjestu sv. Ivana u poglavlju XIII. 1. koje po prijevodu Vulgate ovako glasi: „Ante diem festum paschae sciens Jesus quia venit hora ejus, ut transeat ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexisset suos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos“. — Odatle da slijedi, vele oni, da nije Božanski Spasitelj slavio svoju zadnju večeru u isto vrijeme kad i Židovi, nego već na večer 13. Nisana, što da se i tim potvrđuje, što sv. Ivan (XVIII. 28.) pripovijeda, da su Židovi istom nakani bili, da na sam dan smrti Isusove blaguju vazam.

Dva su ogranka ove hipoteze. Jednima je ta zadnja večera Isusova puka oprosna večera (Abschiedsmahl), a nikakova

prava vazmena večera, a drugima je bila to večera samo na uspomenu vazmene večere — quasi paschalis coena, *πάσχα μνημονευτικόν*.

Stari antiquartodecimani, kasnije Calmet i oratorijanac Lamy zastupnici su prvoga ogranka te hypothese, te hoće da tumače one riječi sinoptika *πρώτη τῶν ἀζύμων* o 13. Nisanu, a one riječi Isusove: „Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum antequam patiar“ (Luk. XXII. 15.) misle da mogu o euharistijskoj gozbi a ne o vazmenoj večeri tumačiti. Najstariji zastupnici toga mnijenja bili su oni Grci, koji su htjeli dokazati, da je Božanski Spasitelj rabio na zadnjoj večeri kvasni, obični hljeb i s tim hljebom da je nekrvnu žrtvu naredio. Tako Ivan Philopon za cara Foke. Za potkrjepu te hypothese pozivlje se na njega i Calmet (str. 511). Ali sve badava, jer se iz samoga pripovijedanja sv. Evangjelistu jasno vidi, da je Božanski Spasitelj slavio pravu vazmenu večeru. Zato su noviji pristaše te hypothese kao Hugo Grotius, Movers, Sepp, Aberle i drugi kanili se tumačenja o kakvoj pukoj oprosnoj večeri, te ga ublažuju sa svojom quasi-vazmenom večerom, koja da je bila 13. Nisana, a 14. Nisana, kada su se klali vazmeni janjci, da je Božanski Spasitelj žrtvovao se na križu. Ali i oni su odmah uvidjeli, da im smeta jasna izjava Evangjelistu: *πρώτη τῶν ἀζύμων*, pa su gledali, da taj čvor tako riješe, te ga na 13. Nisana svedu. Tako Movers misli da preturi tu poteškoću na taj način, što veli, da i ako je 14. Nisan bio „prvi dan beskvasnih hljebova“, ali je bar sa 13. u večer počeo. Istina je, samo je zaboravio, da se na konac toga dana, a ne na početak, odnosi propisana vazmena slava. Pristaše toga mnijenja pozivlju se i na ono mjesto kod sv. Ivana (XIX. 14.) *παρασκευὴ τοῦ πάσχα* te tumače taj izraz *παρασκευὴ* kao dan priprave ili dan u oči vazmene svetkovine, ali i to im je, kao što ćemo vidjeti, uzalud.

c) Hypothesa o dvostrukoj slavi (Hypothesis binationis).

Podlogu toj hypothesi daje samo na oko različito pripovijedanje sinoptika, koje utvrđuje, da je Isus poslao svoje učenike da priprave vazmenu večeru *πρώτη τῶν ἀζύμων* i da su na večer zbilja i blagovali, te pripovijedanje sv. Ivana, po kojem izgledje, da su Židovi istom dan kasnije t. j. na dan smrti Božanskog Spasitelja blagovali vazmeno janje. Da tu opreku izgledje, tvrde zastupnici te hypothese, da je u to vri-

jeme slavila se dvaput odnosno dva dana vazmena slava; jer da su Galilejci za jedan dan ranije počeli mjesec Nisan, nego li Judejci, a Isus držeć se Galilejaca slavio s njima, s čim da se slaže pripovijedanje sinoptika, a Židovi slavili po svom kalendaru, a s tim da se slaže sv. Ivan. Pozivlju se u tom i na noviji običaj kod Židova, koji slave 15. i 16. Nisana vazam. Taj se je običaj uvukao i zbog odaljenosti ostalih Židova od Jerusalema i zbog razlikosti u opredjeljivanju mladjaka. Na temelju toga branio je tu hypothesu Petavius († 1625.) od starijih, a u novije doba Bisping (l. c. str. 327.) i Serno. Ovaj se osobito pozivao na Idelerovu knjigu: „Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie“, Berlin, 1825. I., u kojoj je ustanovljeno doduše, da su Židovi u diaspori po dva dana slavili vazmenu svetkovinu, ali on sam primjećuje, da je to vrijedilo samo za nje, ali ne za palestinske Židove. Serno nazire i u tom potkrjepu svojoj hypothesi, što veli, da nije bilo ni moguće da se tolika janjad u to jedno popodne poklati mogla, pa zato da su veliki svećenici i u samom Jerusalmu dozvolili tu Galilejsku naviku, da se dva dana slavi vazam.

§ 4.

Pobijanje spomenutih hypothesa.

Najprije ćemo gledati, da pobijemo te navedene hypothesa, a zatim ćemo udariti našim putem te pokazati, da se dade odstraniti to prividno protuslovlje izmedju sinoptika i četvrtoga sv. Evangjeliste i bez njih. Nije moguće ni pomisliti, da bi makojemu od sv. Evangjelista bio nepoznat dan smrti Božanskog Spasitelja i ono što je sa tim u savezu, dakle i vrijeme zadnje večere Božanskog Spasitelja. A priori dakle ponajprije tvrdimo, da o kakovom protuslovlju ni govora ne može biti. Tim kompasom u ruci podjimo na našu zadaću.

a) Rekli smo, da se branitelji prve hypothesa najviše oslanjaju na ono talmudičko pravilo בַּדּוּ „badu“ zvano, po kojemu da ne smije vazam da padne u dane ponedjeljak, srijeda i petak (ב = feria II; ד = feria IV; ו = feria VI.) da se ne bi tako dva dana uzastopce moralo svetkovati i kaniti se svakog posla, zato da se je u takovom slučaju prenašala svetkovina na drugi dan.

Na to velimo, da se ne može dokazati, da je to pravilo,

kojega se danas Židovi drže, već i u vrijeme Isusovo bilo ustaljeno. To učeno dokazuje spomenuti Bochartus (t. I. col. 562.) koji piše: „*Quinimo Talmudici libri, qui quinto demum post Christum saeculo absoluti sunt, passim meminere festorum, quae sabbato continua sunt. Ut in Succa Cap. V.: „Festum Sabbato conjunctum sive praecedat aut subsequatur“. Et in Betsa Cap. I.: „Festum, quod post Sabbatum incidit“. Et in Chagiga Cap. II.: „Festum quod in Sabbati parasceven incidit“.* Pa da pokaže da to talmudičko pravilo אָב nije prije znano bilo, navadja mjesto iz komentara Aben-Ezre, koji na ono mjesto Lev. II. 3. i s. piše: „*Tam ex Mischna, quam ex Talmude probatur, Pascha in secundam quartam et sextam feriam quandoque incidisse“.* Isti Bochartus navadja mjesta iz spisa Eusebija, Epifana, Theodoreta, gdje se spominju svetkovine sjenica i vazma da padaju u ponedjeljak, srijedu i petak, pa onda zaključuje i veli: „*Itaque Judaei tunc temporis Neomenias nondum loco suo moverant, ne Paschale festum cum Sabbato continuum esset“.* — U opće ni danas ne prenašaju Židovi sam dan 14. ili 15. Nisan na ponedjeljak, srijedu ili petak. I Schegg u svom djelu „*Das Evangelium nach Lukas*“ III. Band, s. 222. tvrdi, da to upriličivanje kalendara nije bilo poznato prije Talmudičkog vremena te u tu svrhu pozivilje se na samog R. Maimonidesa, koji po njemu tvrdi ovako: „*Nicht eher haben die Juden angefangen das Jahr cyclisch zu ordnen, als unter den letzten Urhebern des Talmud, wo das gänzlich verheerte Judäa keine feste Synode mehr hatte. Zur Zeit der Mischna und des Talmud wurde die alte Methode zur Bestimmung des Osterfestes noch beibehalten“.* Pa i u samoj Mišni (Pesachim, VIII. 10.) nalazi se mjesto, iz kojeg se jasno vidi, da se prvi i najsvečaniji dan vazmenog tjedna 15. Nisan nije nikad prenašao na 16., jer se tamo spominje propis, da se ostanci vazmenog janjeta imaju spaliti 16. Nisana, a ako bi i 16. Nisan bio dan svetkovine odnosno praznik, da se onda spale ti ostanci istom 17. Nisana. Pa ako još na umu držimo strogi propis mozajičkog Zakona (Num. IX. 2.): „*Faciunt filii Israel Phase in tempore suo, quartadecima die mensis huius ad vesperam“*, nema nikakove dvojbe, da ta hypothesis o prenašanju svetkovine, kako da se izgadi opreka i prividno protuslovlje između sv. Ivana i sinoptika, nije na mjestu. Pa napokon branitelji te hypothesis morali bi i to držati na pameti, da s tim prenašanjem prvog dana bes-

kvasnih hljebova od petka na subotu samo iz Scile padaju u Karibdu, jer je jasno, da na taj način opet zadnji dan svetkovine beskvasnih hljebova pada u petak pa bi opet sa sljedećom subotom došao u dodir. A taj zadnji dan svetkovine beskvasnih hljebova bio je takodjer svečani dan i zapovjedna svetkovina. To svjedoči eno Lev. XXIII. 7. i s. Deuter. XVI. 8. nazivlje dapače taj dan svetkovinom *κατ' ἐξοχήν*.

Tako bi odstranili najjače zaklonište braniteljâ te hypothese, pa treba da dokažemo, da Božanski Spasitelj, sve da je i bilo već uobičajeno u to vrijeme prenašanje svetkovina, ne bi bio mogao ni dobiti za svoju zadnju večeru dan prije vazmeno janje po propisu žrtvovano, jer se to janje nije smjelo drugdje klati, nego li baš u hramu, gdje se je i morala pred oltarom krv proliti i salo spaliti. Poslije izlaska iz Egipta smjelo se je janje vazmeno klati samo „in loco, quem Dominus Deus tuus elegerit ut ibi collocet nomen suum“ propisuje Deut. XVI. 5. i s. Knjiga Exodi (XII. 27; XXIII. 18. XXXIV. 25.) nazivlje to žrtvom, naime to klanje vazmenog janjeta, a tu je smjeo samo svećenik obaviti. Sr. Lev. XVII. 8. i s. II. Paral. XXX. 16. i s. XXXV. 10.—14. Odatle slijedi, da ni Božanski Spasitelj nije mogao sa svojima učenicima drugačije blagovati vazmeno janje, nego što je to propisivao mozajički Zakon; pa pošto onome mišljenju, da to nije bila vazmena večera nego puka oprosna večera, nema nikakova mjesta, to logično odatle slijedi, da ni stanovnici grada Jerusolima nisu te godine drugačije slavili vazam, nego li i Isus sa svojima. Tako bi gotovi bili sa znanstveno-kritičkim dijelom da pobijemo tu hypothesu, pa sada još promotrimo motive, zbog kojih da su tobože te godine Židovi prenljeli vazmenu slavu na drugi dan. Kad Heneberg i Grimm vele, da nije vjerojatno, da bi Židovi kadri bili odmah iza blagovanja vazmenog janjeta tolikim bijesom raditi Isusu o glavi, onda bi ih mogli upitati, a što da sude o duševnom raspoloženju Jude, koji je s Isusom eno već sjedio za stolom vazmenim? Što da sude o onim Židovima, koji su Zahariju, sina Barahijinoga ubili na podnožju oltara (II. Par. XXIV. 21.)? Zar da nisu oni, koji su namakli proti Isusu lažne svjedoke, a koga i Pilat proglašuje nevinim, zaslijepljeni mržnjom bili? Zar da se na Njemu, kao učitelju, ne ispune one riječi, što ih je rekao učenicima: „Doći će čas, kada budu oni, što vas budu ubijali, mislili da Bogu ugodno dijelo čine“ (Iv. XVI. 2.)? Pravo veli Schegg

(l. c. s. 583.) na to: „Die am Tage der Kreuzigung Jesu nothwendig gewordenen Arbeiten wurden ihrer Hauptsache nach von Römern und römischen Soldaten vorgenommen, welche sich an die Festtagsordnung des jüdischen Gesetzes nicht banden, während die Juden ruhten, oder ihre moralische Mitwirkung nicht für eine Verletzung der Gesetzes-Vorschrift hielten, im Übrigen gleich gewandt waren Kameele zu verschlucken und Mücken zu seihen, wenn höhere Zwecke erreicht werden“.

Božanski Spasitelj dakle šalje učenike svoje u vrijeme i čas *ἐν ἧ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα*, da pripreve sve što je potrebno za vazmenu večeru; oni sve to obavljaju, na večer su sa Isusom za stolom, a u Evangjeljima ni traga, da bi pri tom nallazili na kakove neugodnosti ili poteškoće.

Toliko budi dosta kao odgovor braniteljima prve hipoteze.

b) Drugu hipotezu kao da bi Božanski Spasitelj dan prije već slavio bio sa svojim učenicima svoju zadnju večeru tuče jasno pripovijedanje sv. Evangjelistu Mat. XXVI. 17; Mark. XIV. 12; Luk. XXII. 7. po kojem je to bila prava, mozajičkim zakonom propisana večera prvi dan vazmene slave. Tuče ju i ono mjesto sv. Mat. (XXVI. 2). „Znate da je za dva dana vazam i da će sin čovječanski biti predan da se razapne“. Kao i ono sv. Marka (XIV. 1): „Bijaše pako vazam i svetkovina beskvasnih hljebova za dva dana“. Tuku ju i svi obredi, što ih spominju Evangjeliste pri toj zadnjoj večeri, iz kojih se vidi, da je to bila prava propisana vazmena večera, osobito ona okolnost, da se je produljila ta večera sve do kasno u noć, da je Božanski Spasitelj analogno sa obredima vazmene večere upotrebio formulu za naredjenje presv. oltarnog otajstva, što se je na koncu večere otpjevao onaj psalam Hallel, kao što to pripovijeda sv. Mat. XXVI. 30. Pobija ju i ona okolnost, što je Barabba bio na prvi i najsvečaniji dan po običaju pušten na slobodu, dakle 15. a ne već 14. Nisana (Mat. XXVII. 15; Mark. XV. 6; Luk. XXIII. 17. Ivan XVIII. 39.). Pobija ju i ta okolnost, što su se vazmeni janjci morali klati u hramu, krv proliti, salo spaliti, što sve ne bi moglo biti već dan prije, ako ne ćeš uzeti da je Božanski Spasitelj htjeo da prekrši propis mozajičkog Zakona, ili ako ne ćeš tobožnjom dogmatičkom analogijom, kano da je Božanski Spasitelj baš tom prigodom i htjeo da neobzirajući se na mozajički Zakon na njegovo mjesto uspostavi Novi Zakon, povjesnoj istini pijesak u oči sasuti. Juda i Njegovi neprijatelji ne bi ni trebali bili drugih svjedoka

i drugih dokaza, da mu predbace sablažnjivo ponašanje i veliki zločin, nego li tako hotimično gaženje mozajičkog Zakona. Badava tu Aberle sa svojima pristašama (l. c. str. 558.) veli: „Wenn man gegen diese Annahme auch das geltend gemacht, dass dann das Abendmahl keine Paschamahlzeit gewesen sein könne, indem das zu einer solchen erforderliche Lamm im Tempel hätte geschlachtet sein müssen, und es nicht wahrscheinlich sei, dass eine solche Schlachtung an einem dem Gesetz nicht entsprechenden Tage von den Priestern vorgenommen oder nur geduldet worden sei, so ist zwar zuzugestehen, dass wir nicht wissen, auf welche Weise dem Herrn ein Paschalamm verschafft worden, allein es ist auch festzuhalten, dass daraus eine nachtheilige Folgerung bezüglich des angegebenen Resultates nicht abgeleitet werden dürfe. Denn das ist jedenfalls klar, dass wenn der Herr sich bezüglich des Tages über die bestehende Paschagesetzgebung hinwegsetzte, er dies auch in Betreff anderer Punkte derselben gethan haben kann, wenn wir gleich nicht wissen, wie weit er in dieser Beziehung gegangen. Die Berechtigung dazu könnte man ihm nur vom jüdischen, nicht aber vom christlichen Standpunkt abstreiten“.

— Uzalud i Movers (str. 71.) silom hoće da one riječi sinoptika *πρώτη τῶν ἀζύμων* na 13. Nisan svede, a ovamo i sam jasno vidi, da oni to o 14. Nisanu samo mogu govoriti; zato mu tu nedosljednost sasvim zgodno i predbacuje Roth (l. c. str. 24.) kad veli: „Movers gesteht jedoch selbst ein, dass er Alles, was die Synoptiker als am 14. Nisan und in der Nacht vom 14. auf den 15. Nisan geschehen ganz klar und bestimmt erkennen lassen, schon am 13. Nisan und in der Nacht vom 13. auf den 14. Nisan geschehen lässt, wodurch er sich in einen offenbaren Widerspruch sowohl mit den Synoptikern als mit sich selbst verwickelt“.

— Onakove branitelje te hipoteze, koji kao Sepp (l. c.) hoće da jasne izraze sv. Mat. (XXVI. 17.) i sv. Marka (XIV. 12.) *πρώτη τῶν ἀζύμων* zamijene i protumače sa *προτέρα τῆς τῶν ἀζύμων*, ne ćemo ni pobijati, jer ih tuče sam sv. Luka (XXII. 7.), kad taj dan nazivlje danom, u kojem je trebalo da se kolje vazmeno janje. Pa napokon Božanski bi Spasitelj, koji je rekao: „Sic enim decet nos adimplere omnem justitiam“ (Mat. III. 15.), zaista bio sablaznio i učenike svoje i Židove, da je tu vazmenu svetkovinu slavio dan prije, nego li je to propisano bilo. I s tim završujemo sa tom drugom hypothesom.

c) Branitelji treće hypothese, kojoj je podloga ono prividno protuslovlje između sinoptika i sv. Ivana, po kojem izgledje, da su Židovi istom kanili da blaguju vazam, kad je Božanski Spasitelj već bio sudjen i odsudjen, morali bi ponajprije dokazati, da se je u to vrijeme u Judeji i u Jerusolimu binirala vazmena slava, naročito kad se znade, da pogotovo u Jerusolimu nije ni moglo biti o tom kakove prepirke, kada da se slavi koja svetkovina, jer što je sinedrij zaključio, pa ma se i prevario, onako se imalo i držati. Spomenuti Bochartus (col. 563.) napominje kanon židovski, koji to potvrđuje i ovako glasi: „Cum domus judicii (sinedrij) Neomeniam consecravit, sive erret, aut in errorem inducat, illa tamen est consecrata: nec quisquam est, qui non teneatur festa observare secundum illam diem, licet errorem noverit. Nam in festivitatibus certo anni tempore celebrandis, non jubemur praecise sequi rationes astronomicas, quae vulgus plerumque latent, sed illorum sequi definitiones, quibus id incumbit muneris, ut Calendariis praesint“.

— Zgodno tu hypothesu pobija i Langen (l. c. str. 90.) kad veli: „In Jerusalem selbst werden die Hohenpriester es nicht zugegeben haben, dass die fremden Pilger für sich die Feier des Paschamahles begingen nach ihrer Berechnung, ohne auf die vom Synedrium ausgehende Bestimmung des Termins zu achten. Eine solche Annahme ist mehr als willkürlich“.

— Isto tako i Roth (l. c. str. 26.) uspješno pobija tu hypothesu. Na onaj prigovor, kano da ne bi bilo ni mjesta ni vremena, da se u jedno popodne toliki janjci pokolju, odgovaramo, da ni suvremeni pisci nigdje ne spominju takov nedostatak vremena ni mjesta, zbog čega da bi bilo opravdano, da se tako jasan propis zakona mimoidje, jer nisu morali Galilejci uvijek pofaliti u opredijeljivanju mladjaka, mogli su, recimo, slijedeće godine zajedno sa Judejcima ustanovit 14. Nisan, pa gdje bi se onda u hramu toliko mjesta i u jedno po podne toliko vremena našlo, da se pokolju svi vazmeni janjci? Dakle, odgovor je jasan.

§ 5.

Put, kojim mi kanimo taj spor riješiti.

Naše je čvrsto uvjerenje, da se dade pokazati potpuni sklad između pripovijedanja sinoptika i sv. Ivana i bez tih hypothesis i da se dade dokazati, da je Božanski Spasitelj zbilja

sa svojim učenicima blagovao vazmenu večeru i to baš 14. Nisana, u četvrtak, kad su i ostali Židovi propisanu vazmenu slavu slavili. Put takovome riješenju spora prvi je pokazao Franc. Toletus, Hispanus S. J. († 1596.). Za njim se povelu u novije vrijeme Friedlieb i Langen. Oni su gledali, da ponajprije riješe ona četiri mjesta sv. Ivana, koja sačinjavaju čitavi taj čvor u tom sporu. Taj način riješavanja toga spora sasvim je ispravan, i ako nisu bili u svem poslu sretne ruke. Ta četiri mjesta jesu: prvo ono kod sv. Ivana XIII. 1., drugo XVIII. 28., treće XIX. 14. i napokon XIX. 31.

O tom putu i načinu riješavanja toga spora zgodno veli L. Roth (l. c. str. 14.): „Dennoch ist und bleibt der von Friedlieb und Langen eingeschlagene Weg der einzige, auf dem sich eine den Anforderungen der Wissenschaft entsprechende vollständige Ausgleichung zwischen Johannes und den Synoptikern erzielen lässt. Man kann sich hiervon um so mehr überzeugen, wenn man die Versuche ins Auge fasst, welche auf anderen Wegen theils noch nach Friedlieb und Langen, theils schon früher sind gemacht worden, um die Ausgleichung zu bewerkstelligen“.

Da nam posao što pregledniji bude, najprije ćemo pokazati, u čem se sinoptici glede našeg pitanja potpuno slažu sa sv. Ivanom, a onda ćemo riješavati one čvorove u pripovijedanju sv. Ivana.

a) Po pripovijedanju sv. Mat. XXVI. 6., sv. Marka XIV. 3., sv. Ivana XII. 1. Božanski je Spasitelj boravio onih dana pred vazmom u Bethaniji, otkale je po svoj prilici i poslao učenike svoje, da priprave što je potrebno za vazmenu slavu. Sv. Matej to spominje ovako: „At Jesus dixit: Ite in civitatem ad quemdam et dicite ei: Magister dicit: Tempus meum prope est, apud Te facio pascha cum discipulis meis. Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Jesus, et paraverunt Pascha“. (Mat. XXVI. 18. i s.).

Točnije to opisuje sv. Marko (XIV. 13.—16.) ovako: „Et mittit duos ex discipulis suis, et dicit eis: Ite in civitatem, et occurret vobis homo lagenam aquae bajulans, sequimini eum, et quocumque introierit, dicite domino domus, quia magister dicit: Ubi est refectio mea, ubi Pascha cum discipulis meis manducem? Et ipse vobis demonstrabit coenaculum grande, stratum, et illic parate nobis. Et abierunt discipuli ejus, et ve-

nerunt in civitatem et invenerunt sicut dixerat illis, et paraverunt Pascha“.

Sv. Luka (XXII. 9.—13.) sasvim se slaže sa sv. Markom, samo što još poimence spominje tu dvojicu učenika Petra i Ivana naime. Da je to baš bilo 14. Nisana po svoj prilici u jutru još, to slijedi iz pripovijedanja sv. Mat. XXVI. 17., sv. Marka XIV. 12. i sv. Luk. XXII. 7.

Sam početak vazmene večere spominje sv. Matej (XXVI. 20.) ovako: „Vespere autem facto, discumbebat cum duodecim discipulis suis“. — S tim se slaže i ono, što veli sv. Marko (XIV. 17. i s.). Kod sv. Luke (XXII. 14.) čitamo: „Et quum facta esset hora, discubuit, et duodecim Apostoli cum eo“. — Sv. Matej i Marko pripovijedaju tok večere kao u dva dijela razdijeljen, te u prvom dijelu spominju izjavu isusovu glede izdaje Judine, a u drugom dijelu, koji označuju sa onim: „Coenantibus autem illis“ (Mat. XXVI. 21., 26., Marko XIV. 18., 22.) pripovijedaju, kako je Božanski Spasitelj naredio presv. oltarsko otajstvo. Zato noviji exegete i drže, da je Juda prije ostavio dvoranu, nego li je Božanski Spasitelj naredio presv. Euharistiju. Poslije večere vele sv. Mat. XXVI. 30; Mark. XIV. 26., Luk. XXII. 39., da je Božanski Spasitelj otišao sa svojim učenicima na olivetski brežuljak (har hassethim, ὄρος τῶν ἐλαιῶν) po prilici četvrt sata (iter sabbati Act. Ap. I. 12.) udaljen od grada, gdje je po pripovijedanju sv. Luke (XXII. 39.) i Ivana (VIII. 1. XVIII. 1.) rado u samoći i molitvi boravio. Tu je proreкао, da će ga sv. Petar još ove noći triputa zatajiti (Mat. XXVI. 34., Mark. XIV. 30., Luk. XXII. 34.). Malo poslije toga izda ga Juda u Gethsemanskom zaselku (Gath-schemane t. j. Oelkelter, Oelpresse. cfr. Allioli l. c. vol. II. str. 306. Mat. XXVI. 36., Mark. XIV. 32.). Isusa vezana dovedoše pred vrhovnog svećenika, sv. Petar zatajuje Isusa, te se ujutro sastaje sine-drij (Mat. XXVI. 47.—75., XXVII. 1., Mark. XIV. 43.—72., XV. 1., Luk. XXII. 47.—71.). Tekom još ovoga jutra Pilat izriče osudu nad Isusom, te oko tri sata popodne izdiše Božanski Spasitelj na križu (Mat. XXVII. 2.—50., Marko XV. 1.—37., Luk. XXIII. 1.—46.). Isti dan, koji je bio παρασκευή, kao što primjećuje sv. Marko XV. 42. i kao što se vidi iz Mat. XXVII. 62. i sv. Luke XXIII. 54. pred večer Isusa pokapaju, te noću između subote i nedjelje slavno uskršnjava (Mat. XXVII. 62.—66., XXVIII. 1. i ss., Mark. XVI. 1. i ss., Luk. XXIV. 1. i ss.).

Sv. Ivan slaže se sa sinopticima u ovim točkama bez ikakove dvojbe: 1. da je Isusovo uskrsnuće (XX. 1. ss.) dogodilo se između subote i *μία τῶν σαββάτων* dakle nedjelje. 2. I po sv. Ivanu Božanski je Spasitelj dan prije t. j. u petak umro na križu i predvečer, prije nego li je subota nastala, s križa snimiti i u grob položen bio (XIX. 38.—42.). Sv. Ivan veli: „Ibi ergo propter parasceven Judaeorum, quia juxta erat monumentum, posuerunt Jesum“; kao da je htjeo reći: Baš zato, jer je to bio onaj dan, što ga Židovi *παρασκευήν* t. j. dan u oči subote (*προσάββατον* kod sv. Marka XV. 42.) nazivlju, a pokop se što prije i brže imao obaviti, da ih ne bi zatekao dan subotni, što sa zapadom sunca nastaje. 3. Slaže se sv. Ivan sa sinopticima i u tom, da je baš u jutro u petak Božanski Spasitelj pred Pilatom u sudnici stajao, kao i prošle noći pred Anom, koji ga svezana posla Kaifi, da je baš te noći sv. Petar Isusa tri puta zatajio (XVIII. 13. i ss.), a prije toga da je u vrtu preko potoka Cedrona (XVIII. 1.) od Jude izdan, od čete vojnika i židovskih sluga uhvaćen (XVIII. 3. ss.), a još prije da je bio sa učenicima svojim na večeri (*δαιπνον*), za kojom je navijestio izdaju Judinu (XIII. 21. ss.) i odricanje sv. Petra, što je još ove se noći imalo dogoditi (XIII. 38.).

Dakle da sve skupimo u jedno, sinoptici i sv. Ivan slažu se u ovim točkama: Božanski Spasitelj slavi vazmenu večeru sa učenicima svojim na večer između četvrtka i petka, a u to vrijeme ujedno i proriče izdaju Judinu i odricanje sv. Petra.

Iste noći Juda ga zbiljam izdaje, sv. Petar zatajuje i vrhovni ga svećenici ispituju.

U petak u jutro stoji pred Pilatom, koji pogazivši svijest svoju sudačku udovoljuje želji Židova, te ga odsudjuje na smrt.

Po podne toga dana Isus umire na križu i bude prije zapaada sunca pokopan.

Cijeli subotni dan leži u grobu, a noćju između subote i nedjelje slavno uskrsnjava iz groba.

b) Preostaje nam još, da riješimo one čvorove u pripovijedanju sv. Ivana, koji su i uzrok tom prividnom protuslovlju između njega i sinoptika. Već smo spomenuli, da su to ona mjesta, što ih spominje sv. Ivan na pogl. XIII. 1. zatim na pogl. XVIII. 28., nadalje na pogl. XIX. 14. i napokon na pogl. XIX. 31. retku. Pa kako nam se čini, da je najčvršći čvor sadržan baš na ovome zadnjemu mjestu na pogl. XIX. 31. retku, to

ćemo i počet najprije s tim čvorom, da ga riješimo. Doslovno to mjesto ovako glasi: *Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ στανθοῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου), ἠρώτησαν τὸν Πειλᾶτον, ἵνα καταγαῶσιν αὐτῶν τὰ σκέπη καὶ ἀρθῶσιν.* Judaei ergo (quoniam parasceve erat) ut non remanerent in cruce corpora sabbato (erat enim magnus dies ille sabbati), rogaverunt Pilatum, ut frangerentur eorum crura et tollerentur.

Da pravo razumijemo to mjesto, kao i ono što se spominje na pogl. XIX. 14. retku, moramo najprije uočiti značenje riječi *παρασκευή*. Taj izraz i u sv. Pismu i kod drugih pisaca, u smislu jednoga posebnoga dana u tjednu znači samo dan u oči subote, dakle naš petak (feria VI.), a nipošto se ne može uzeti, da znači pripravu ili bdenje (vigilia, Rüsttag, Vorabend) ma kojega drugoga svečanoga dana i svetkovine n. pr. vazma ili ma koje druge. Sv. Marko eno (XV. 42.) izričito nazivlje i tumači riječ *παρασκευή* za *προσάββατον* t. j. dan u oči subote. Taj izraz *παρασκευή* za petak tako je općenito rabio Židovima, koji su grčki govorili, da je eno i u kršćansku crkvu i u novogrčki jezik u tom značenju poprimljen. Taj izraz u tom značenju nastao je odatle, što je Mojsijin zakon (Exod. XXXV. 3.) propisivao, da se u subotu ni vatra ložit, ni jelo kuvat ne smije, pa je nužna bila *παρασκευή* t. j. nekoliko sati prije subote, da se sve obavi i što je potrebno za subotni dan posvršava i spremi. U tom smislu i veli Zakon: „Die autem sexto parent, quod inferant“ (Exod. XVI. 5.) i malo dalje: „Requies sabbati sanctificata est Domino cras; quodcumque operandum est, facite et quae coquenda sunt coquite“ (ibid. 23.). U Djel. Ap. X. 10. *παρασκευάζειν* znači isto što i zgotoviti jelo. U tom značenju nalazi se i u II. knjizi Makab. II. 28. Dolazi u tom smislu i u pero Jos. Flaviju (de bello Jud. I. c. 11. n. 8., III. 8. 1.). O drugim svetkovinama to nije zakon tako propisivao kao o suboti. Smjela se bar jela pripravljati na druge dane. Izričito to spominje zakon za vazmenu svetkovinu. Eno u knjizi Exod. XII. 16. čita se: „Nihil operis facietis in eis, exceptis his, quae ad vescendum pertinent“. Ti dakle drugi svečani dani nisu imali svoju *παρασκευή*, niti su je trebali.

Po propisu Mojsijinog zakona (Deut, XXI. 22 i s.) „Quando peccaverit homo, quod morte plectendum est, et adjudicatus morti appensus fuerit in patibulo: non permanebit cadaver ejus in ligno, sed in eadem die sepelietur“ htjeo je očividno

i sv. Evangjelista da kaže, da su Židovi baš zato, jerbo je bio petak, kad je Božanski Spasitelj propet bio, molili Pilata, da im se kosti polome i da se još prije nego li što nastane subotni dan, pokopati mogu. A što je htjeo sv. Evangjelista da kaže s onom primjetbom: *ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου* (erat enim magnus dies ille sabbati)? Ništa drugo nego li to, da je bio (taj dan) veliki dan one subote — erat enim dies illa illius sabbati magna dies; a kad znamo, da riječ *σάββατον* ne znači samo sedmi dan u sedmici ili tjednu nego i tjedan sam, onda nam je i taj čvor lahko riješen. I zbilja, i u singularu *τὸ σάββατον*, i u pluralu *τὰ σάββατα* rabe i u ovom drugom smislu. Tako n. pr. eno kod sv. Luke XVIII. 12, *νηστεύω δις τοῦ σαββάτου* — jejuno bis in Sabbato. Izraz *μία τῶν σαββάτων* i kod sv. Mat. XXVIII. 1. i kod sv. Luke XXIV. 1. i kod Ivana XX. 1. i u Djel. Ap. XX. 7. i I. Cor. XVI. 3. ništa drugo ni ne može značiti nego li prvi dan u tjednu, gdje *μία* (to jest *ἡμέρα*) po hebrejizmu stoji mjesto *πρώτη*, kao što se to čita i kod sv. Marka XVI. 9. *πρώτη* (t. j. *ἡμέρα*) *τοῦ σαββάτου*. I kaldejski izraz *ܫܒܘܬܐ* znači tjedan. U hebrejskom jeziku ta riječ *שבת* nalazi se i u Lev. XXIII. 15. u tom značenju. Da je taj izraz Židovima i u tom smislu rabio, vidi se iz prevoda LXX. Septuaginta prevadja natpise psalma 23. 47. i 93. *ἡ μία σαββάτου, δευτέρα σαββάτου τετρά σαββάτου*, što samo može značiti prvi, drugi i četvrti dan u tjednu. U tom smislu taj natpis tumači i sv. Augustin (Enarr.in ps. 93 n. 3). U tom značenju dolazi riječ *σάββατον* i kod Tertulijana (de jejuniis c. 14.) i kod Sokrata (H. E. I. V. c. 22.). Neima dakle dvojbe, da se ta oznaka: *ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἐκείνου τοῦ σαββάτου* i tako može razumjeti: Erat illa dies (i. e. *παρασκευή, feria VI.*) magna dies illius hebdomadis (paschalis). I u tom smislu eto ti najljepšeg sklada izmedju sv. Ivana i sinoptika, jer bi tako i po njemu Božanski Spasitelj umro na križu 15. Nisana u petak, kao prvi i najsvečaniji dan svetkovine, a u večer 14. Nisana blagovao vazmeno janje. Da sv. Evangjelista zove taj dan *μεγάλη ἡμέρα*, to je sasvim razumljivo. Isti Evangjelista zove i svetkovinu sjenica velikom svetkovinom ili danom: *ἐν δὲ τῇ ἑσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς* (Iv. VII. 37.). Spomenuti Bochartus (l. c. col. 568.) napominje Prokopija koji tvrdi, da se *μεγάλη ἡμέρα* zvao svaki svečani dan kod Židova, koji se brojaio medju one dane, što su se zvali *קַדְשֵׁי יְמֵינוּ*

(solemnis convocatio), kao što je to bila svetkovina beskvasnih hljebova (prvi i zadnji dan). Zato i prevadja LXX. ono mjesto kod Izajije proroka (I. 13.) $\aleph\aleph\aleph$ sa *ἡμέρα μεγάλη* gdje se veli: *τὰς νεομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ σάββατα καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι.* — Novilunium et sabbatum et solemnem convocationem non feram“. — A da se baš izraz *ἐκείνου τοῦ σαββάτου* u smislu tjedna ili vazmene nedjelje i sedmice ima ovdje razumijevati, vidi se već ne samo i otale, što se na taj način sv. Evangjelistu Ivan u najljepšem skladu sa sinopticima nalazi, a u smislu same subote u najvećem protuslovlju s njima, nego i zato, što bi taj izraz u smislu puke subote njega samoga, sv. Ivana naime, doveo u protuslovlje sa samim sobom, jer baš da je to subota bila, a ne petak u tom vazmenu tjednu, ne bi imalo smisla da Židovi žurkaju Pilata, da se još prije sunčanog zapada pokopaju tjelesa; dočim u smislu, kako ga mi branimo, sasvim je razumljivo, zašto Židovi mole i žurkaju Pilata — *ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν* — jerbo je baš bio petak, a sa zapadom sunca nastat će subota, a taj petak bio je tako veliki dan, jer je baš na njega pao i prvi i najsvetiji dan vazmenog tjedna. Glede toga dakle, u koji dan da je Isus umro na križu, ne samo da neima nikakova protuslovlja sa sinopticima, nego evo i izgledje kano da sv. Ivan kao nješto poznatog pretpostavlja, da je taj dan bio onaj veliki dan ujedno t. j. prvi i najsvetiji dan vazmenog tjedna i da je baš u petak pao, a poznato je moglo biti svijetu i suvremenjcima pisca četvrtog Evangjelja baš i upravo iz Evangjelja sinoptika.

Još nješto. Na onaj eventualni prigovor, da sv. Evangjelistu ne bi valjda rabio jedan te isti izraz u dva smisla u jednoj te istoj izreci ili stavku, odgovaramo, da se tome nitko nema čuditi, jer da to i drugdje nalazimo. Eno kod sv. Mateja XXVIII. 1. čitamo: *Ὁψὲ δὲ σαββάτων, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων* (Vespere autem sabbati, quae lucescit in prima sabbati). I tu na prvom mjestu riječ *σαββατα* znači subotu, a na drugom mjestu znači tjedan ili sedmicu. Isto to vidimo i kod sv. Marka XVI. 1., 2., 9. i sv. Luke XXIII. 56., XXIV. 1.

2. Kad smo tako sretno preturili ono prvo i najteže mjesto u pripovijedanju sv. Ivana, i taj čvor u tom sporu tako malo razmrsili, pogledajmo sad, što je sa onim čvorom, što smo ga na trećem mjestu naveli, a nalazi se kod sv. Ivana u pogl. XIX. 14. retku i koji je sa ovim prijašnjim čvorom u najužjem

savezu. To mjesto glasi ovako: *Ἦν δὲ παρασκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὥσει ἔκτη. Καὶ λέγει τοῖς Ἰουδαῖοις. Ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν.* (Erat autem parasceve paschae, hora quasi sexta, et dicit Judaeis: Ecce rex vester! —)

Spomenuli smo već gore, da se taj izraz *παρασκευὴ* u smislu jednog opredijeljenog dana u sedmici razumijeva samo kao petak, pa neima razloga, zašto da ga i ovdje ne ostavimo u tom značenju, jer je i gramatički opravdano i pokazuje tako sv. Ivana u najljepšem skladu sa sinopticima. Mi i danas kažemo Dominica Paschae, Dominica Pentecostes, pa zašto se ne bi moglo i reći i *παρασκευὴ τοῦ πάσχα*? Onaj genitiv *τοῦ πάσχα* sasvim je opravdan i na mjestu svejedno kao što ono i čitamo u II. Cor. XI. 26. *κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις ληστῶν*, (periculis fluminum, periculis latronum) analogno sa *κινδύνοις ἐν θαλάσῃ* i t. d.

Dan tako, kada je Božanski Spasitelj na križu propet bio, nazivlje sv. Ivan *παρασκευὴ τοῦ πάσχα*, kao da sa nekom emfazom kani naglasiti, da je to baš bio petak, na koji je i prvi dan vazma one godine pao bio. Da je baš petak bio dan smrti Božanskog Spasitelja na križu, to ističu i sinoptici. Tako eno sv. Mat. XXVII. 62. zove drugi dan iza toga: *Τῇ δὲ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶν μετὰ τὴν παρασκευὴν* (Altera autem die, quae est post Parasceven). Tako eno i sv. Marko XV. 42. veli, da je dan, kada je Božanski Spasitelj umro na križu, bio petak: *ἐπεὶ ἦν παρασκευὴ, ὃ ἐστὶν προσάββατον* — (quia erat parasceve, quod est ante sabbatum); a sv. Luka eno izričito veli: *Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευὴ, καὶ σάββατον ἐπέφωσκεν* (Et dies erat parasceves, et sabbatum illucescebat). I tako kud će ljepšeg sklada u tom medju sv. Ivanom i sinopticima?!

3. Dva su nam još čvora da ih riješimo, onaj na pogl. XVIII. 28. retku i onaj na pogl. XIII. 1. retku. Pa kako je onaj više u savezu sa onima, što smo ih već riješili, to ćemo odmah tu snjime i početi. Dozovimo ga si još jednom u pamet: *Ἀγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. Ἦν δὲ πρωΐα καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσιν τὸ πάσχα.* Židovi dakle, koji su ono bili doveli Isusa od Kaife Pilatu, ne htjedoše da unidju u sudnicu, da se ne bi onečistili, jer kane da blaguju vazam. Što je dakle sa tim strahom, da se nebi onečistili i što znači to *φαγεῖν τὸ πάσχα*? Iz Djela Ap. (X. 28.) znamo, kako su Židovi sma-

trali nedozvoljenim svaki dodir i posjet poganina, koga su smatrali κοινός, ακάθαρτος, a u kujizi Num. XIX. 22. čitamo: Quidquid tetigerit immundus, immundum faciet: et anima quae horum quippiam tetigerit, immunda erit usque ad vesperum“. — Dobro, uzmimo i da φαγεῖν τὸ πάσχα znači blagovati baš vazmeno janje i da su se oni, o kojima je Božanski Spasitelj rekao: duces caeci, excolantes culicem, camelum autem glutientes, (Mat. XXIII. 24.) i zbilja se bojali da se ne bi onečistili, već da uzmognu još blagovati to vazmeno janje, u jednom i drugom slučaju barem dokazuju to, da se sv. Ivan potpuno slaže sa sinopticima o vremenu zadnje vazmene večere Isusove, jer da je bila, kad su i Židovi, dakle 14. Nisana na večer, slavili je i slaviti je imali. Al kako su Židovi još u jutru 15. Nisana mogli da na to misle, da blaguju vazmeno janje? Nije li već bilo prekasno? — Nije, a i pomislimo si u kakovom su poslu bili! Sve da su i promašili već vrijeme, zar da nam njihovo duševno raspoloženje i na to ne bi dosta jasno odgovaralo? Pa u istinu nije još ni bilo prekasno, niti nam se je čuditi, da oni još 15. Nisana u zoru, ili pred zoru, tom se mišlju bave, kako da blaguju još vazam. Razumljivo je, da oni, koji su bili zaposleni tim, da Isusa ulove i da još ove noći sve svrše, da ne nastane buna u puku, nisu još mogli blagovati vazmeno janje. U jutro rano — ἦν δὲ πρωῒτα — stoje oni pred Pilatovom sudnicom i ne će da unutra unidju. U Deut. XVI. 4. propisano je: „Non remanebit de carnibus ejus quod immolatum est vespere, in die primo usque mane“. קָרַבָּ t. j. da od vazmenog janjeta, koje je bilo na večer 14. Nisana zaklano, ništa ne smije preostati prvog dana preko svetkovine beskvasnih hljebova. Mišna to izričito potvrđuje (Pesachim VII. 10.) gdje se čita: Ossa, nervi et reliquiae (paschatis) comburuntur decimo sexto (die); si decimus sextus inciderit in Sabbatum, comburuntur decimo septimo“. — I Josip Flavij (Ant. III. 10., 5.) veli, da od vazmenog janjeta, što se blagovalo između 14. i 15. Nisana na večer, ništa ne preostane εἰς τὴν ἐπιούσαν ἡμέραν t. j. do 16. Nisana. Pa sve kad bi i te riječi Jos. Flavija εἰς τὴν ἐπιούσαν htjeli tumačiti o 15. Nisanu od jutra do mraka, kao što se na onom mjestu u Djel. Ap. XXIII. 11. Τῆδε ἐπιόσθη νυκτὶ noć u opreki prama danu uzimlje, još bi dok sunce ne grane — jer onda je istom ἡ ἡμέρα počela — slobodno bilo sačuvati ostanke vazmenog janjeta i još bi razumjeti mogli kako

to, da se Židovi bave mišlju, da još blaguju vazam. U II. Paral. XXXV. 1.—18. gdje se opisuje vazmena slava za kralja Josije u retku 12. izričito se veli: „Et ita fiebat usque mane“.

Znanstveno je dakle ustaljeno, da je bilo slobodno blagovati vazmeno janje cijele večeri i noći izmedju 14. i 15. Nisana sve do jutra odnosno do ishoda sunčanoga. Sv. Ivan pako XVIII. 28. veli: *ἦν δὲ πρωῖα* (erat autem mane). U vrijeme Isusovo dijelili su Židovi kao i Rimljani noć u četiri straže (vigilia, *φυλακία*) svaka po tri sata. Od te četiri straže, prema Evangjelisti sv. Marku (XV. 1.), ovako se je zvala zadnja *πρωῖ*. Tako ju evo i sv. Ivan nazivlje. Grčka riječ *πρωῖ* odgovara hebr. *קֶרֶב* a znači vrijeme pred zoru, kad je još mračno ili barem čok još mrak prevladava a još svanulo nije. To se vidi i iz onoga mjesta kod sv. Marka I. 35. gdje se veli: *Καὶ πρωῖ ἔννοχα λίαν* — et diluculo valde i iz onoga kod sv. Ivana XX. I.: *πρωῖ σκοτίας ἔτι οὕσης* (mane quum adhuc tenebrae essent). Tako su dakle mogli još Židovi, što su stajali pred sudnicom Pilatovom, barem misliti na to, da još blaguju vazam. Pa eno i po pripovijedanju sv. Mateja (XXVII. 2.) *πρωῖας δὲ γενομένης* i sv. Marka (XV. 1.) *ἐπὶ τὸ πρωῖ* dakle još za vrijeme četvrte noćne straže osudu izriče sinedrij i vodi ga Pilatu, da on to potvrdi i izvesti dade.

Ima ih, koji izraz *φαγεῖν τὸ πάσχα* ni ne misle o vazmenom janjetu, nego o tako zvanoj „Hagigi“ ili o kojoj drugoj mirovnoj vazmenoj žrtvi, što se je žrtvovati običavala za vrijeme vazmenog tjedna, za koju je takodjer zakon branio, da ju tko nečist jede (Lev. VII. 19. i s., XXII. 3.). — Tako tumači taj izraz *φαγεῖν τὸ πάσχα* spomenuti Schegg (l. c. str. 582.). Ti, koji pod tim izrazom *φαγεῖν τὸ πάσχα* ne razumijevaju baš samo vazmeno janje blagovati, pozivlju se na mjesto u Deut. XVI. 2. i s., gdje se pod vazmom ne razumijeva samo vazmeno janje, nego i svaka druga vazmena žrtva i jelo, što se jelo sa beskvasnim hljebom za vrijeme vazmenog tjedna. Bilo jedno ili drugo da se razumijeva pod tim: *φαγεῖν τὸ πάσχα*, nama je dovoljno da uvidimo, da neima ni tu nikakova traga kakvom neskladu ili protuslovlju izmedju pripovijedanja sv. Ivana i onoga od strane sinoptika.

4. Još nam je da riješimo četvrti onaj čvor, što ga nalazimo kod sv. Ivana na pogl. XIII. 1. retku i ss., gdje se veli: *Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα* — Ante diem festum paschae,

sciens Jesus quia venit hora ejus, ut transeat ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexisset suos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos. Et coena facta, quum diabolus jam misisset in cor, ut traderet eum Judas Simonis Iscariotae, sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, et quia a Deo exivit et ad Deum vadit, surgit a coena et ponit vestimenta sua et quum accepisset linteam, praecinxit se. Deinde mittit aquam in pelvim et coepit lavare pedes discipulorum“. — Dakle *πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα* — ante festum paschatis, dan prije vazma, da je bila ta zadnja večera Isusova i pranje nogu, vele protivnici, osobito pristaše hipoteze o anticipaciji vazmene slave. Al polahko! Izraz *πρὸ τῆς ἑορτῆς* isto je što grčki: *ἐν τῷ προεορτίῳ* t. j. na početku svetkovine same. Svejedno kao što riječ *πρόλογος* označuje dio govora, *πρόδρομος* dio kuće, *προτείχισμα* dio zida, *προναvis* dio ladje itd. tako i to znači početni dio svetkovine same. Već smo gore dokazali, da su vazmene janjce morali klati po podne 14. Nisana, a na večer, kad je već 15. Nisan započimao, blagovali su vazmene janjce, dakle sv. Ivan to sasvim točno i pripovijeda; čim je svetkovina vazmena započela, sjedio je Božanski Spasitelj sa svojim učenicima za stolom, za kojim pruža Judi izdajniku zalogaj, koji ga još iste iste noći izdaje, a sv. Petar zatajuje.

I tako bi te čvorove razmrsili i pokazali, da je sv. Ivan u najljepšem skladu sa sinopticima glede vremena zadnje vazmene večere Isusove.

